

Učitel a třídní učitel

Když se řekne učitel, obvykle se vybaví člověk spjatý s procesem výchovy a vzdělávání, přesněji profesionál, který podle Průchy, Walterové, Mareše (2001, s. 261) je „*spoluodpovědný za přípravu, řízení, organizaci a výsledky tohoto procesu. Spoluvytváří edukační prostředí, klima třídy, organizuje a koordinuje činnosti žáků, řídí a hodnotí proces učení.*“ Očekává se od něj, že dokáže vytvořit takové podmínky, které umožňují rozvíjet maximum vnitřních potencialit každého žáka ve spolupráci s ním i ostatními žáky. Už to není pouze ten, kdo předává své znalosti žákům.

Úvodní otázka: Jakými kvalitami by měl disponovat učitel?

V seminářích k Úvodu do pedagogiky a psychologie jste charakterizovali dobrého učitele na základě svých zkušeností v roli žáka/studenta. Tato problematika je předmětem teoretických studií i empirických výzkumů, na jejichž základě je formulován soubor požadovaných vlastností učitele. Jejich popisem a výsledky se zabývali např. Průcha (2002, s. 60–61)¹ nebo Fontana (2003, s. 363–364)². Při studiu si můžete vybrat jednu z uvedených kapitol a porovnat autorovo pojetí dobrého učitele s Vaším přístupem. Můžete rovněž nahlédnout **do textu** J. Létalové³(2017), v němž autorka analyzuje studentských výpovědí (eseje) a identifikuje stěžejní charakteristiky dobrého učitele z pohledu studentů.

Pro naše potřeby se nejdříve zaměříme na kompetence (jako komplexní způsobilost k úspěšnému vykonávání profese, zahrnující znalosti, dovednosti, postoje a osobnostní charakteristiky), a to z hlediska významných **rolí učitele**.

1. **Profesionálně zaujatý učitel** dokáže vytvářet podmínky pro učení i pro výchovné působení, didakticky transformovat učivo, zajímavě zpřístupňovat vzdělávací obsahy žákům, racionálně plánovat jejich činnosti, řídit učení a jejich osobnostní rozvoj, vhodně motivovat, aktivizovat, individualizovat, využívat všech rozvíjejících možností školní práce, vytvářet ve třídě pozitivní komunikační prostor a klima důvěry a spolupráce, na řízení a organizaci vyučovacího procesu. Prakticky a neformálně každodenně přesvědčuje žáky o významu školy a vzdělání pro život.
2. **Učitel jako diagnostik** umí odhalit vnitřní potence žáků, rozpoznat a realizovat jejich aktuální možnosti v konkrétních pedagogických situacích, orientuje se v potřebách žáků a dokáže je motivačně využít a respektovat. Jako spravedlivý a citlivý hodnotitel má komplexní přehled o výkonech žáků, vztazích mezi žáky ve spojitosti s klimatem školní třídy. Učitel se zamýšlí i nad vlastní pedagogickou činností a následně hledá účinnější způsoby práce.
3. **Učitel jako poradce a partner** rodičů a žáků na vzdělávací cestě dokáže naznačit možnosti dosažení adekvátního školního úspěchu žáka, zvládání vzdělávacích a výchovných obtíží. Ovládá různé strategie komunikace a kooperace s žáky, rodiči i společenskými institucemi i širší veřejností.
4. **Učitel jako manažer** umí přivést žáky (i rodiče a kolegy) ke spolupráci, využívat rozdílností mezi žáky k vzájemnému obohacování v multikulturním i individualizačním smyslu.

¹ Fontana (2003). *Psychologie ve školní praxi: příručka pro učitele*. Praha: Portál.

² Průcha, J. (2002) *Učitel*. Praha: Portál.

³ Létalová, J. (2017). Dobrý učitel očima studentů Pedagogické fakulty MU. *Komenský*, 2/142, č. 2, s. 22-26.

V pojednáních o osobnosti učitele (Průcha, ...) se setkáme s výčtem vlastností, k nimž náleží tradičně **pedagogický optimismus**, charakterizovaný vírou v účinnost pedagogické práce, důvěrou ve výchovu a žáka, **pedagogický takt** typický ohleduplným jednáním a sebeovládáním, **pedagogický klid** projevující se schopností pracovat soustředěně, beze spěchu, trpělivě a **pedagogické zaujetí**, vyjadřované aktivním přístupem učitele k vyučování a jeho zájmem. Učitelovo působení vyžaduje **hluboký přístup k žákům**, založený na vztahu k nim, na úsilí co nejvíce je poznat, pochopit a akceptovat. S humanistickým přístupem souvisí ukázněnost, pevná vůle, příkladný vztah k práci a kreativita. Klíčovou vlastností učitele je **spravedlnost**.

Obvykle je v literatuře uváděna jako hlavní **kompetence osobnostní**, která podmiňuje úspěšnost pedagogického působení a zahrnuje odpovědnost učitele za pedagogická rozhodnutí, tvořivost, flexibilitu, schopnost řešit problémy, týmově spolupracovat, akceptovat sebe, žáky a kolegy, být sociálně vnímavý a schopný (sebe)reflexe. Jejím nositelem je otevřená, vstřícná, empatická a komunikativní, svobodná a odpovědná, hodnotově zakotvená autentická osobnost schopná sebereflexe a seberegulace.

Ve svých esejích o dobrém učiteli mnohdy vzpomínáte na **třídního učitele**, který sehrál ve vašem životě významnou roli jako opora zvládnání životních situací. Oceňujete jeho lidskost, pochopení, snahu pomoci a taktní jednání. Vážíte si toho, že třídní učitel byl společenský, věnoval vám svůj volný čas, zastal se vás a přistupoval k řešení situací citlivě, individuálně. Objevovaly se i kritické poznámky, které upozorňovaly na nezájem, ponižování, náladovost, neserióznost třídního učitele.

Připomeneme si některé výroky:

„Měl by určitě být spravedlivý, neměl by mít žádné oblíbence, nebo naopak by neměl zesměšňovat slabší žáky... nesmí dělat z žáků podřadné osoby, protože právě tohle v nich vyvolává touhu po revoltě a vzepření se.“

„Přátelský vztah mezi vyučujícím a jeho žáky má mít jasná pravidla. Přirozená autorita pramení z důvěry. Důvěru a respekt si musí zasloužit nejenom vyučující, ale i jeho žáci.“

„Neměl s žáky či studenty za žádných okolností jednat na základě svých předsudků a dojmů, ale měl by umět správně využít a ocenit diference mezi studenty... měl by být každému jednotlivci oporou, na kterou se může v případě školních i mimoškolních problémů s důvěrou obrátit.“

Je naší snahou propojit Vaše zkušenosti a prožitky ze školy s teorií o třídním učiteli a přispět k lepšímu porozumění problematice.

Třídní učitel

Jak rozumíte obraznému vyjádření Jana Amose Komenského (1958, s. 146), že „jeden učitel má řídit třídu, podobně jako jedno slunce osvětluje, zahřívá a zavlažuje zemi a zachovává týž pořádek, jaký dnes, takový zítra“ v kontextu činností třídního učitele?

Ke studiu můžete využít učebních textů a publikací věnovaných práci třídního učitele (Blížkovský, 1966; Spousta, 1993; Podlahová, 2004; Kasíková, 2007; Pavlišová, 2008, příp. Cangelosi, 1993 aj.) nebo článků v časopisu „Třídní učitel a vedení třídy“.

Vaše zkušenosti a dosavadní znalosti o třídním učiteli můžete rovněž konfrontovat s netradičním popisem jeho úkolů v rolích, které uvádí Podlahová (2004, s. 137-139).

Podle autorky třídní učitel plní následující role, a to jako:

- „**ředitel**“ činností třídy, rozhoduje, plánuje a řídí;
- „**manažer**“ společně se třídou hledá a nachází optimální řešení;

- „**úředník**“ kontroluje docházku, vyplňuje třídní knihu, třídní výkaz a katalogové listy, píše vysvědčení;
- „**soudce**“ posuzuje a řeší přestupky proti školnímu řádu, kázní a pořádku, konflikty, navrhuje tresty a jiná opatření;
- „**vzor**“ v chování, jednání, zájmech, vědomostech, komunikaci i kultuře jazykového projevu;
- „**vychovatel**“ působí jako tvůrce etických hodnot;
- „**psycholog**“ rozumí dětem, chápe psychický vývoj, rozpozná a dovede ovlivnit jednání žáků, sebepojetí a sebehodnocení;
- „**sociolog**“ diagnostikuje sociální situaci ve třídě, koriguje špatné a vytváří dobré sociální vztahy;
- „**náhradní rodič**“, který radí při řešení problémů, vystupuje jako opora a autorita;
- „**přítel**“ chápe žáka jako partnera při společné činnosti, komunikující s ním, někdo, kdo ho má rád, rozumí mu a umí pomoci;
- „**poradce**“ při hledání možností budoucího životního uplatnění žáka.

Povinnosti třídního učitele

Třídní učitel je pedagogický pracovník, který je pověřen k výkonu funkce ředitelem školy a zajišťuje specifické úkoly vyplývající z jeho pověření. Pověření je v přímé pravomoci ředitele školy. Náplň práce třídního učitele je nedílnou součástí pracovního řádu každé školy. Je to výčet činností, které je povinen třídní učitel vykonávat.

Souhrnný přehled povinností třídního učitele uvádí Spousta (2003) a člení je do 5 základních oblastí, které aktualizujeme a s dílčími úpravami předkládáme:

Řízení výchovy a vzdělávání ve třídě:

- koordinuje práci všech vyučovaných ve třídě (např. rozvržení kontrolních písemných prací a jiných zkoušek)
- systematicky sleduje, hodnotí vývoj žáků, vytváří podmínky pro zdravý psychický a sociální vývoj
- sleduje interpersonální vztahy ve třídě, vyhodnocuje a navrhuje řešení či změny
- odpovídá za dodržování práv dítěte ve třídě
- věnuje pozornost jak mimořádně nadaným, tak v učení zaostávajícím žákům
- konzultuje s ostatními učiteli problematiku jednotlivých žáků
- může navrhnout či doporučit vyšetření v pedagogicko-psychologické poradně
- seznamuje ostatní učitele se zprávou pedagogicko-psychologické poradny, s výsledky lékařských vyšetření a rodinnými problémy, které mohou mít vliv na práci žáka ve škole
- sleduje ve třídě problematiku návykových látek, šikany, problémy rasismu a xenofobie
- předkládá pedagogické radě zprávu o třídě, uděluje či navrhuje výchovná opatření,
- informuje včas (a prokazatelně) rodiče o problémech žáka s kázní, prospěchu, absencí
- iniciuje jednání výchovné komise, spolupracuje s výchovným poradcem, ev. se školním psychologem
- informuje o zásadních problémech vedení školy

Organizační záležitosti:

- sleduje pokyny vedení školy

- připravuje a vede třídní schůzky
- organizuje individuální porady s rodiči výchovných a výukových problémů
- předává informace žákovi
- organizuje třídnické hodiny
- zajišťuje, popř. organizuje mimoškolní aktivity
- zajišťuje volbu třídní samosprávy

Vedení dokumentace:

- zodpovídá za vedení třídní knihy, za kompletní zápisy probraného učiva všech vyučujících, evidenci žáků, zápisy absencí a jejich omlouvání
- zodpovídá za vedení třídního výkazu,
- vyhotovuje vysvědčení,
- vede vlastní evidenci o jednotlivých žácích
- sleduje žákovské knížky
- zpracovává podklady pro pedagogickou radu
- zpracovává dokumentace pro přechod na jinou školu
- podává zprávy o žákovi pro pedagogicko-psychologickou poradnu, policii ČR, sociální odbor

Materiální oblast:

- odpovídá za majetek a pořádek ve třídě
- odpovídá za estetický vzhled třídy
- kontroluje vybavení žáků učebnicemi, řeší případné nedostatky
- zodpovídá za didaktickou techniku a učební pomůcky trvale umístěné ve třídě

Bezpečnost a péče o zdraví žáků:

- provádí poučení žáků o BOZP a PO
- seznamuje žáky se školním řádem
- seznamuje s pravidly chování o přestávkách, během školních akcí, o prázdninách apod.
- provádí poučení o pravidlech bezpečného chování
- spolupracuje se školním metodikem prevence na zachycování varovných signálů týkajících se projevů rizikového chování
- sleduje vybavení učebny nábytkem – její velikost, osvětlení, hluk, teplo zatemnění před sluncem

K některým **povinnostem třídního učitele** se vyjádříme podrobněji:

Třídní učitel vyučuje ve své třídě, pokud možno v takovém rozsahu, který mu umožní poznání své třídy a systematičtější výchovné působení. Výchovné poslání naplňují i ostatní učitelé v jeho třídě, ovšem **garantem výchovné práce** je právě **třídní učitel**, který je zároveň reprezentantem učitelského sboru i žáků své třídy na veřejnosti.

Třídní učitel se podílí na utváření třídního kolektivu a bezpečného sociálního klimatu ve spolupráci se žákovskou samosprávou. Pravidelně sleduje sociální dynamiku třídy, chování a úroveň dosahovaného prospěchu žáků třídy, diagnostikuje a hodnotí výsledky i úroveň a mezilidských vztahů, formuluje pedagogické prognózy vývoje a potřeb třídy s ohledem na specifické podmínky dané třídy. Prostor pro poznání žáků skýtají různé mimoškolní aktivity, jako např. tzv. adaptační kurzy, exkurze, školní výlety, sportovní kurzy apod. Zajímá se o zájmovou činnost svých žáků, jejich mimoškolní aktivity apod., zejména s ohledem na volbu budoucí profese. Promýšlí formy přípravy pro

uvědomělou volbu profesionálního uplatnění žáků, zprostředkovává jejich styk s pracovníky těch profesí, o které projevují zájem.

Žáci oceňují projevy radosti třídního učitele z jejich úspěchů a povzbuzení při nezdaru. S tím souvisí učitelova schopnost umět naslouchat svým žákům, zajímat se o jejich problémy a dokázat jim a příp. rodičům poradit v součinnosti s výchovným poradcem nebo školním psychologem. Náznaky patologického chování, vzdělávací či výchovné potíže některého žáka je vhodné řešit neodkladně i za pomoci školního psychologa. Jen tak může třídní učitel spoluutvářet podmínky pro efektivní učení, což je výstižně popisováno jako „budování třídní komunity“. Ukazuje se, že důležité je stanovení jasných pravidel, důslednost a respektování osobnosti každého žáka.

Třídní učitel spolupracuje se všemi lidmi, kteří přicházejí do kontaktu s jeho žáky, zejména s rodinou. Informuje rodiče o výsledcích žáků na tzv. třídních schůzkách, které se konají běžně dvakrát, popř. třikrát během školního roku. S rodiči problémových žáků je třeba být v pravidelném kontaktu a průběžně je informovat o situaci, např. formou mailů. Spolupráce a partnerská komunikace učitelů a rodičů s jasně vymezenými pravidly je základní podmínkou efektivního výchovného procesu. Podrobněji se budete věnovat těmto otázkám v předmětu Pedagogická komunikace.

Vedle poradenské činnosti je třeba, aby třídní učitel (sebe)reflektoval své výchovné působení ve třídě. Reflexe vlastních silných a slabých stránek je podmínkou profesně-osobnostního růstu každého třídního učitele.

Třídní učitel koordinuje výchovnou a vzdělávací práci všech učitelů působících ve třídě, požadavky jednotlivých učitelů a styk žáků s ostatními učiteli a vedením školy. Je v úzkém a pravidelném kontaktu s vyučujícími v jeho třídě, konzultuje a řeší s nimi vzniklé situace. Koordinuje všechny akce konané při vyučování i mimo ně, např. školní výlety, exkurze, divadelní představení, výstavy. Především koordinuje zadávání souhrnného opakování učební látky, domácích úkolů, písemných zkoušek a testů v jednotlivých vyučovacích předmětech, aby se předcházelo přetěžování žáků.

Nese také odpovědnost za úroveň péče o učebnu, pořádek ve třídě, respektování školního řádu. Vede základní pedagogickou dokumentaci, jíž se rozumí třídní kniha, třídní výkaz, katalogové listy, vysvědčení, zprávy pro jednání pedagogické rady, přehled o četnosti třídních schůzek, případně i třídnických hodin, protokolární převzetí agendy. Třídní učitel dále vypracovává individuální vzdělávací plány, plány podpory, provádí jejich vyhodnocování, které následně zaznamenává do uvedených dokumentů.

Přímé výchovné působení třídního učitele na žáky probíhá v **třídnických hodinách**. Skýtají možnost důkladnějšího poznávání třídy i jednotlivců a řešení různých výchovných situací. Jejich přínos spočívá v tom, že přispívají k řešení otázek a potřeb žáků, vytvářejí prostor pro sdílení jako prevenci k včasnému podchycení a vyřešení problémů. Nelze program třídnických hodin redukovat pouze na organizační otázky typu povinnosti služby, výzdoba třídy, vybírání peněz na divadlo, plánování výletu či jiných akcí školy aj. O možnostech zařazení třídnických hodin (pravidelně, nahodile dle zvážení učitele, jako součástí učebního plánu z disponibilní dotace) rozhoduje vedení školy.

Třídní učitel jako **koordinační a integrační činitel** komunikuje zejména s žáky své třídy, s jejich rodiči, ostatními vyučujícími, vedením školy, poradenskými pracovníky, školním psychologem, speciálním pedagogem, výchovným poradcem a širší veřejností;

v určitých situacích i s dalšími odborníky, např. lékaři, právníky, policisty, pracovníky orgánu sociálně-právní ochrany dětí.

Je zřejmé, že funkce třídnictví obnáší řadu povinností, které jsou na základě platné legislativy konkrétně stanoveny vnitřními řády škol. Výchovnou práci třídního učitele podtrhují staronové trendy, např. celostní přístup propojující vzdělání s výchovou a osobnostním rozvojem dítěte, posílení individuálních vzdělávacích plánů s ohledem na silné stránky žáka, důraz na komunitní charakter školy (vrstevnické učení, smíšené věkové skupiny, demokratické principy rozhodování). Proto by tuto funkci měl zastávat osobnostně zralý a zkušený pedagog. Funkce třídnictví vzniká pověřením ředitele školy (podrobněji v dalších předmětech pedagogicko psychologického základu, např. v předmětu Školní management).

Literatura

- Beran, V. a kol. *Rádce učitele*. Praha: Raabe, 2000.
- Bendová, A. (2016). Třídní učitel v sociálních vztazích se svými žáky případová studie. *Pedagogická orientace*, 26, (2), s. 252–271. <https://doi.org/10.5817/PedOr2016-2-252>
- Cangelosi, J. S. (2006). *Strategie řízení třídy: jak získat a udržet spolupráci žáků při výuce*. Praha: Portál.
- Dubec, M. (2007). *Třídnické hodiny*. 1.vyd. Praha: Odyssea.
- Hermochová, S. (2005). *Skupinová dynamika ve školní třídě*. 1. vyd. Kladno: AISIS.
- Karns, M. (2007). *Jak budovat dobrý vztah mezi učitelem a žákem: zásady osobnostní a sociální výchovy*. Praha: Projekt Odyssea,
- Kasíková, H. a kol.(ed.) (2008). *Třída - návod k použití: komplexní průvodce pro práci s třídním kolektivem*. Praha: Raabe.
- Komenský, J. A. (1958). *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*. Sv.1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Petty, G. *Moderní vyučování*. Praha: Portál, 1996.
- Podlahová, L. (2004). *První kroky učitele*. Praha: TRITON,
- Průcha, J. (1997). *Moderní pedagogika*. Praha: Portál,
- Průcha, J. (2009). *Pedagogická encyklopedie*. Praha: Portál,
- Skácelová, L. (2012). *Metodika vedení třídnických hodin*. Praha: Univerzita Karlova & Togga, Elektronická monografie.
- Spousta, V. (1994). *Základní výchovné činnosti třídního učitele*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta,
- Štřelec, S. (ed.). (2002). *Studie z metodiky výchovy*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Štoček, M. (2004). *Rukověť třídního učitele základní školy: verze 1.2004*. Nový Bydžov: aTre, v.o.s.
- Vališová, A., Kasíková, H. a kol. (2007). *Pedagogika pro učitele*. Praha: Grada.
- Vašutová, J. (2007). *Být učitelem: co by měl učitel vědět o své profesi*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta.